

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2025-2.25>

Попадинець Г. О.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0003-1701-0830

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

REASONS FOR THE EMERGENCE AND WAYS TO OVERCOME LEGAL NIHILISM IN MODERN UKRAINE

У статті автором аналізуються причини виникнення та шляхи подолання правового нігілізму в Україні. Зазначено, що правовий нігілізм є соціально негативним явищем, має значний руйнівний вплив на суспільство і носить економічний, соціальний, політичний та ідеологічний характер.

З'ясовано, що правовий нігілізм виражається, в основному, в ігноруванні законів чи недооцінюванні їх соціальної регулюючої ролі, проявляється у різних формах: у байдужому відношенні до ролі та значення права, в скептичному ставленні до його можливостей, в прямому порушенні діючих законів та нормативно-правових актів.

Визначено, що причинами виникнення правового нігілізму є складна сучасна правова система України, яка є нестабільною, невпорядкованою з прогалинами і колізіями, з деталізацією законів у підзаконних нормативно-правових актах, які часто суперечать діючому законодавству, з низькою якістю нормативно-правових актів.

Вагомою причиною правового нігілізму є неефективна правозастосовна діяльність, механізм правореалізації, що породжує почуття правової незахищеності у громадян.

З'ясовано, що однією з причини правового нігілізму є деформований стан правосвідомості, успадкований від тоталітарного радянського режиму і посилений на перехідному етапі зміни політико-правової системи, проголошення незалежності.

Визначено, що правовий нігілізм є причиною кризи влади, яка є неефективною у всіх сферах життя суспільства і як наслідок – економічна нестабільність, інфляція, корупція посадових осіб державного управління, боротьба за владу, відсутність професіоналізму державних службовців, професійна деформація.

Наслідками правового нігілізму є низький рівень у суспільстві правової культури та глибока соціально-політична криза.

Запропоновано шляхи подолання правового нігілізму, якими є цілеспрямована політика держави на подолання правового нігілізму, підвищення авторитету права і закону через механізм правореалізації, боротьба з корупцією, злочинністю, зміцнення правопорядку, підвищення правосвідомості і правової культури населення і посадових осіб державної та місцевої влади.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, корупція, професійна деформація, правореалізація, право, закон, суспільство.

In the article, the author analyzes the causes of the emergence and ways to overcome legal nihilism in Ukraine. It is noted that legal nihilism is a negative social phenomenon, has a significant destructive impact on society and is of an economic, social, political and ideological nature.

It has been found that legal nihilism is expressed mainly in ignoring laws or underestimating their social regulatory role, and manifests itself in various forms: in indifference to the role and significance of law, in skepticism about its capabilities, in direct violation of existing laws and regulatory legal acts.

It has been determined that the causes of legal nihilism are the complex modern legal system of Ukraine, which is unstable, disordered with gaps and conflicts, with the detailing of laws in subordinate regulatory legal acts, which often contradict current legislation, with the low quality of regulatory legal acts.

A significant cause of legal nihilism is ineffective law enforcement activities, a mechanism for implementing law, which creates a sense of legal insecurity among citizens.

It has been found that one of the causes of legal nihilism is the deformed state of legal consciousness, inherited from the totalitarian Soviet regime and intensified during the transitional stage of changing the political and legal system of the declaration of independence.

It has been determined that legal nihilism is the cause of the crisis of power, which is ineffective in all spheres of social life and as a result – economic instability, inflation, corruption of public administration officials, the struggle for power, the lack of professionalism of civil servants, and professional deformation.

The consequences of legal nihilism are a low level of legal culture in society and a deep socio-political crisis.

Ways to overcome legal nihilism are proposed, which are a targeted state policy to overcome legal nihilism, increasing the authority of law and the law through the mechanism of law enforcement, fight against corruption, crime, strengthening law and order, increasing legal awareness and legal culture of the population and state and local government officials.

Key words: *legal awareness, legal culture, corruption, professional deformation, legal implementation, law, law, society.*

Правовий нігілізм, як негативне соціальне явище, складає потенційну загрозу розвитку любому суспільству. Для сучасних євроінтеграційних процесів України, це деструктивне явище є серйозною перепорою на шляху створення демократичної правової держави.

У науковій літературі існує чимало теоретичних розробок, що стосуються причин виникнення правового нігілізму, аналізується сутність та форми його прояву, визначаються тенденції щодо його подолання в умовах демократії. Однак, це явище у нашій країні до сьогодні залишається неподоланим у зв'язку з відсутністю реально діючих механізмів. Дискусії щодо подолання такого соціально негативного явища проводяться і на рівні держави, оскільки правовий нігілізм здійснює значний руйнівний вплив на вирішення поставлених перед державою завдань.

Незважаючи на зміну суспільства і правосвідомості людей за роки незалежності України, країна не досягла повної ліквідації деформації правової свідомості населення. Правовий нігілізм сучасної України має економічний, соціальний, політичний та ідеологічний характер. На сьогодні ця проблема залишається невирішеною як на рівні управління державою, так і на рівні суспільства. Подолання правового нігілізму в Україні стало однією з першочергових проблем, оскільки держава не може вважатися правовою в якій ігнорується право.

Правовий нігілізм є досить поширеним явищем у нашому суспільстві і виражається, в основному, в ігноруванні законів чи недооцінюванні їх соціальної регулюючої ролі. Проявляється у різних формах: у байдужому відношенні до ролі та значення права, в скептичному ставленні до його можливостей, в прямому порушенні діючих законів та нормативно-правових актів.

О. Скакун, визначає правовий нігілізм як деформований стан правосвідомості особи, групи, суспільства, що характеризується усвідомленим ігноруванням цінностей права, вимог закону, негативним ставленням до правових традицій та принципів і включає злочинний намір [1, с. 486].

О. Дзьобань вважає, що можна представити правовий нігілізм як стан суспільної свідомості, для якого характерні: 1) негативна оцінка права (заперечення його як соціальної цінності); 2) поширеність навиків і стереотипів неправової, протиправної поведінки; 3) юридична некомпетентність (відсутність правових знань) [2, с. 46].

На думку О. Волошенюк, правовий нігілізм варто розглядати у широкому та у вузькому розумінні. У широкому значенні він демонструє різноманітні прояви негативного ставлення до права та до окремих сфер юридичної діяльності й правового регулювання, сумнівів у силі та ефективності права, його справедливості. У вузькому розумінні – повну зневіру у справедливості, ефективності та силі права [3, с. 7].

У наведених визначеннях поняття правового нігілізму науковці акцентують увагу на деформації правосвідомості, негативному ставленні до права, свідомому порушенні правопорядку.

Н. Волковицька визначає три види нігілізму:

– легістський, коли панує негативне ставлення до чинного законодавства і розповсюджені навички протиправної поведінки;

– соціологічний, коли вважається, що реально існуючий правопорядок (котрий далеко не завжди відповідає приписам законів) є неправильним і несправедливим;

– класичний правовий нігілізм, коли свобода та рівність усіх учасників соціального спілкування не сприймаються масовою свідомістю як базові цінності і основні принципи законодавчого регулювання [4, с. 28–29].

Зазначені науковцем види правового нігілізму зводяться до негативного сприйняття законодавства і правового порядку.

Проте правовий нігілізм зумовлений багатьма чинниками, як правового, так і економічного, політичного, соціального та ідеологічного змісту, тому необхідною умовою подолання є з'ясування джерел його виникнення.

Проявом правового нігілізму більшість науковців вважають нестабільність, суперечливість і невпорядкованість національного законодавства, наявність у ньому прогалів, колізій, внесення безсистемних та хаотичних змін до нього. Причинами також є невміння чи небажання спрогнозувати можливі негативні наслідки законів, що приймаються; відсутність кваліфікованої правової експертизи нових нормативно-правових актів, що часто призводить до протилежного результату на який розраховував законодавець; деталізація законів у підзаконних нормативно-правових актах, інструкціях, положеннях, які суперечать діючому законодавству.

Сучасна правова система України є складною настільки, що навіть досвідченому юристу не просто зорієнтуватись у великій

кількості безсистемно існуючих нормативних актів [5]. Правознавець В. Селіванов зазначав, що законодавство України продовжує залишатися скоріше законодавчим масивом, складним конгломератом нормативних актів, до того ж, у більшості своїй, підзаконних, до багатьох із них відразу після прийняття вносилися і продовжують вноситися певні зміни та доповнення [6].

Окрім того, необхідно відмітити низьку якість нормативно-правових актів, що видаються державними органами України. «... недосконалість законодавства, в першу чергу Конституції, окремі норми якої є практично нездійсненні (передусім норми, що містять вагомні соціальні стандарти), породжує почуття правової незахищеності значної частини громадян» – наголошують вчені [7, с. 51]. Конституція України, яка закріплює пріоритет верховенства права (ст. 8), до цього часу не відіграє в суспільному житті України тієї ролі, яка їй належить [8]. Нерідко норми Конституції України тлумачаться Конституційним Судом України, єдиним органом конституційної юрисдикції, з позицій політичної доцільності без урахування «букви» та «духу» закону – зауважують науковці [7, с. 51]. Варто звернути увагу і на такі поняття як «правовий» і «неправовий» закон, останній з яких люди не виконують, оскільки він не забезпечує права і свободи людини і громадянина.

Звернемо увагу і на те, що сьогодні є сфери життєдіяльності суспільства які не врегульовані правом і потребують нормативно-правової регламентації. Створюється так званий «правовий вакуум», що також є джерелом виникнення правового нігілізму. Право, як соціальний феномен, повинно змінюватися зі зміною суспільства і всі сфери суспільного життя повинні відображатися і врегульовуватися правом своєчасно.

Реальний стан вітчизняного законодавства – це показник наявності реальних суб'єктивних передумов нестабільності чинних нормативно-правових актів. Він свідчить не тільки про неефективність законодавчого процесу, а й про невисоку правову культуру законодавця [5].

Вагомою причиною правового нігілізму є неефективна правозастосовна діяльність. Недосконалість механізму реалізації ухвалених нормативно-правових актів породжує у громадян зневіру в законність правозастосовних актів, процесуальних строків прийняття рішень, дій правоохоронних і судових органів. За результатами соціологічного опитування, проведеними соціологічною службою Центру Разумкова з 28 лютого по 06 березня 2025 року, 63,5 % громадян країни висловлюють недовіру прокуратурі, 62 % – Національному антикорупційному бюро України, 62 % – Національному агентству з питань запобігання корупції, 62 % – Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі, 73 % – судам і судовій системі загалом, 47 % і 46 % – Національній поліції

відповідно довіра та недовіра висловлюється приблизно однаково [9].

Відсутність практичного втілення в життя заходів щодо захисту прав і свобод людини, закріплених у законодавстві, породжує почуття правової незахищеності значної частини громадян.

Однією з причини правового нігілізму є деформація правосвідомості на яку вказує М. Іванчук. Науковець характеризує правовий нігілізм як деформований стан правосвідомості особи, групи, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір [10, с. 148]. Вчений вважає, що явища правового нігілізму такі як невизнання законів, чи негативне ставлення до права – найбільш поширена й укорінена форма правосвідомості населення у державах з авторитарним і тоталітарним режимами, з чим не можна не погодитися.

Україна – держава з пострадянським минулим, в якому нехтувалися права і свободи людини, ототожнювалися право і закон, обґрунтовувалися ідеї про пріоритетність постанов комуністичної партії перед законами, використовувалися репресії та залякування. Впродовж всього періоду існування СРСР держава виступала як апарат «примусу», насаджувалася система виховання «поваги до закону», створювалася лише видимість його реалізації, тоді як права і свободи громадян лише декларувалися, а в багатьох випадках і грубо порушувалися. Закони приймалися і втілювалися в життя в угоду політичній доцільності чинної комуністичної влади з порушенням принципів справедливості, свободи, формувалася нігілістичне ставлення до правових норм.

У масовій суспільній свідомості України, – зазначає М. Козюбра, – «продовжують домінувати уявлення про право виключно як про знаряддя політики, інструмент примусу, зведену в закон волю, якщо не якогось окремого пануючого класу, то, принаймні, керівної частини суспільства» [11, с. 29]. Сьогодні, сформована за радянських часів доправова свідомість населення, посилюється умовами системної економічної і соціальної кризи українського суспільства.

Посилилися нігілістичні погляди в державі і на перехідному етапі зміни політико-правової системи, проголошення незалежності. На цьому етапі суспільна правосвідомість була дезорієнтованою, оскільки правові норми попереднього режиму поступово втратили цінність, а законодавство нового політичного устрою цінності ще не набуло. У 90-х роках ХХ ст., в умовах тотального зубожіння абсолютної більшості громадян, на пострадянському просторі демократія сприймалася як свобода майже анархічного характеру, а закони – як формальні перешкоди для досягнення власної мети. На початку перебудови багато сфер суспільного життя зовсім

не були вкоренені, що не сприяло розвитку правосвідомості українства. Покоління радянських людей ще не позбулося деформованої правосвідомості тоталітарного режиму, а вже стало громадянами української незалежності та демократії.

Правовий нігілізм є причиною кризи влади, яка виявляється неефективною у економічній, правовій, політичній, соціальній сферах суспільства. Як наслідок – економічна нестабільність, інфляція, корупція посадових осіб державного управління, боротьба за владу, відсутність професіоналізму державних службовців [7]. Зневажливе, не завжди добросовісне ставлення вищих посадових осіб держави до чинного законодавства зумовлює зневажливе ставлення до законів і громадян. Епізодичні і безсистемні дії влади у боротьбі з корупцією залишають актуальним питання вибіркового правосуддя. Наслідком правового нігілізму можна також вважати професійний правовий нігілізм, який, виступає різновидом професійної деформації правосвідомості юриста.

Те, що право в країні переживає серйозну кризу свідчить, підтверджена соціологічними даними, недовіра до інститутів, що їх застосовують. За результатами соціологічного опитування, не довіряють державному апарату, чиновникам – 79%, Верховній Раді України – 77%, Уряду України – 71% населення країни [9].

Посилюються прояви правового нігілізму і щодо відсутності рівності перед законом, що дозволяє певним групам населення, завдяки державним посадам або майновому стану, уникати відповідальності за правопорушення, а інколи й злочини, отримувати незаслужені та незаконні привілеї, тощо. Так на законодавчому рівні передбачений абсолютний імунітет для окремих посадових осіб держави: президента, народних депутатів, суддів. Тут мова повинна йти про частковий імунітет цих осіб виключно у межах виконання професійних обов'язків, а не як привілей, що ставить особу вище норми закону [7].

Наслідками правового нігілізму є низький рівень правової культури суспільства. Особливе місце її в загальній системі культури обумовлене саме роллю права як соціального явища, через яке практично виражаються загальнолюдські інтереси та цінності, національна мораль. Правова культура є системою поглядів, оцінок, переконань, установок відносно важливості, необхідності, соціальної цінності юридичних прав та обов'язків, які формують позитивне ставлення до права, правозаконності, забезпечують соціальну поведінку в правовій сфері, тобто це єдність правосвідомості і практичного освоєння права. Правова культура має діяльну природу: правові ідеали, традиції, стереотипи мислення і поведінка формуються в процесі правової діяльності та є її результатом [5, с. 21].

Подолання правового нігілізму суспільства вимагає всебічно розвивати і зміцнювати правову культуру суспільства в цілому, як населення, так і посадових осіб усіх рівнів державної влади.

Правовий нігілізм є також ознакою глибокої соціально-політичної кризи. За соціологічним опитуванням політичним партіям не довіряють 77% респондентів [9].

На думку вітчизняного фахівця І. Осики, правовий нігілізм настільки міцно заволодів свідомістю людей, що «витравити» його звідти найближчим часом не виявляється можливим. Але можна послабити його позиції рішуче діючи за кількома напрямками:

- необхідно негайно припинити «війну законів»: у масштабі всієї держави закони й інші нормативні акти повинні бути приведені у відповідність до Конституції й один до одного;
- у діяльності правоохоронних органів необхідно забезпечити панування законності;
- негайно припинити волюнтаристичний стиль керування і володарювання: не використовувати «директивних» методів, що переступають через право;
- вдосконалити механізми реалізації правових норм, спираючись насамперед на правові процедури;
- використовуючи засоби масової інформації необхідно розпочати активну боротьбу з протиправними настановами у поведінці, пропагувати законслухняність [12, с. 101].

Ми вважаємо, що подолати правовий нігілізм у суспільстві можна наступними заходами:

- цілеспрямованою політикою держави на подолання правового нігілізму;
- підвищенням авторитету права і закону через механізм правореалізації;
- ефективною роботою правоохоронних органів України у боротьбі з корупцією, різного роду злочинністю, іншими правопорушеннями;
- зміцненням державної дисципліни, законності та правопорядку;
- підготовкою висококваліфікованих кадрів у сфері права;
- підвищенням правосвідомості, правової культури як населення так і посадових осіб усіх рівнів державної і місцевої влади.

Отже, правовий нігілізм у нашій країні зумовлений правовими, економічними, соціальними, політичними та ідеологічними чинниками. Причинами виникнення є декілька факторів, а саме: нестабільність, невпорядкованість національного законодавства, внесення безсистемних та хаотичних змін до нього, наявність у ньому прогалів, колізій, низька якість нормативно-правових актів, великий масив законів та підзаконних нормативно-правових актів, неефективна правозастосовна діяльність та правореалізація, деформована правосвідомість населення і посадових осіб державної влади, низька правова культура суспільства.

Побороти правовий нігілізм можна тільки зладженими діями органів державної та місцевої влади, правоохоронної системи, громадян країни. Пріоритетними напрямками повинні бути:

ефективне законодавство і правозастосовна діяльність, рівність всіх перед законом, висока правосвідомість та правова культура посадових осіб всіх рівнів влади і громадян країни.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2008. 656 с.
2. Дзьобань О. П. Передумови та сенс правового нігілізму. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2009. № 1. С. 42–50.
3. Волошенюк О. В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2000. 16 с.
4. Волковицька Н. Поняття правової свідомості та її структури: теоретичні і методологічні проблеми дослідження. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 28–33.
5. Попадинець Г. О. Правова культура як форма втілення духовного досвіду нації. *Post. Post glasator. Науково-теоретичний альманах*. Вип. 1. Київ. 2010. С. 21–32.
6. Селіванов В. М. Демократичний вимір конституційної реформи в Україні: обумовленість і необхідність. *Право України*. 2003. № 8. С. 17–24.
7. Ковальчук В. Б., Ішук С. І. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та державної влади в процесі демократичної легітимації : монографія. Острогор : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. 268 с.
8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий – березень 2025 р.) Дослідження Центру Разумкова. URL:<https://razumkov.org.ua>
10. Іванчук М. Проблеми правової культури та правового виховання в українському суспільстві. *Актуальні проблеми внутрішньої політики*. 2004. № 3. С. 140–149.
11. Козюбра М. Право як явище культури. *Право та культура: теорія і практика* : Міжнародна науково-практична конференція 15–16 травня 1997 року. Київ : МП Леся, 1997.
12. Осика І. Правовий нігілізм та правова культура. *Право України*. 2001. № 7. С. 98–101.

Дата першого надходження статті до видання: 21.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025